

Există o literatură basarabeană?

Adrian Dinu Rachieru

Fenomenul miraculos al regenerării românismului în Basarabia, izbucnit pentru a stinge ceea ce s-a numit, îndreptățit, o „ruptură ontologică”,¹ obligă la un efort integrator, ambivalent, recuperând o literatură care păstrează, prin memoria etnică, rădăcinile arheale românești, dar care, sub „teroarea Istoriei” e bântuită de o „conștiință sfâșiată”, căutându-și specificitatea. Pericolul rusificării, criza dedublării, comandamentul sincronizărilor întrețin, pe de o parte, sentimentele de marginalitate și înstrăinare, chiar retractilitate; pe de altă parte, alimentează „complexul Ithaka” (cf. M. Cimpoi), Basarabia fiind – s-a spus – „o țară în exil”. Și dacă suntem de acord că o geografie literară românească nu poate ignora spațiul basarabean (cunoscând o schizoidie benignă care, în timp, a alimentat un *modus vivendi*), sarcina urgentă ar fi, după noi, dovedind realism politic, edificarea unui *spațiu cultural comun*.² Ideea unionistă nu mai e populară, atractivitatea economică întârzie, dilema identitară se prelungește. A fost reactivată o fantomă lingvistică: limba moldovenească. În acest context ne putem întreba dacă Basarabia, trecând „proba exilului” mai e o provincie românească și în ce măsură literatura ei (care nu poate fi doar românească) are, prin des-țărare, conștiința acestei apartenențe.

Românismul basarabean a fost „sentinela latinității” (Zamfir C. Arbure) iar fenomenul basarabean este un fenomen românesc *in extremis*.³ Ca regiune de frontieră (*border-land*), Basarabia și-a prelungit protostatalitatea, independenta Republică Moldova zbatându-se între securizare și federalizare. În vreme ce rușii au încurajat identitatea moldovenească, lipsa unui proiect panromânesc la București,⁴ incoerența decizională sau gafele diplomatice n-au făcut decât să amplifice dezinteresul⁵ și să blocheze replierea identitară. Cum *limba*, marele personaj tragic al Istoriei basarabene a fost exilată⁶, glotonimul limbă moldovenească (norodnică) a făcut o fulminantă carieră, recunoscându-i-se chiar slavismul. Iar scrisul, pentru cei credincioși românismului, a devenit un act

¹ Theodor Codreanu, *Basarabia sau drama sfâșierii*, Chișinău, Editura Flux, Tipografia Prag – 3, 2003, p. 184.

² Adrian Dinu Rachieru, *Bătălia pentru Basarabia*, ed II, adăugită, Timișoara, Editura Augusta, 2002.

³ Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, București; Editura Fundației Culturale Române, 2002, ed III, revăzută și adăugită, p. 327.

⁴ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812 - 2002)*, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 412.

⁵ *Idem*, p. 522

⁶ M. Cimpoi, *op. cit.*, p. 49

existențial, hrănind o *literatură rizomică*. Și pregătind, conspirativ, o fabuloasă renaștere, obstrucționată, ori deturnată, acum, de pe calea reîntregirii.

Înainte, însă, de a examina, mai îndeaproape, soarta acestei literaturi, se impune să chestionăm, sociologic, contextul, pentru a privi problema adecvat, în ramă geo-politică. Spațiul pruto-nistrean nu conservă o etnicitate moldoveană nealterată, cum ar susține reprezentanții moldovenismului fundamentalist (V. Stati, Ion Druță). Există și o ideologie a moldovenismului filorus, acceptând, pe fundalul moldovenismului primitiv, o modelare rusofilă. În plus, fragilitatea statalității ca moștenire geoculturală (Basarabia având, lungă vreme, statut de gubernie) alimentează psihologia „omului marginal” (Robert E. Park) și ridică, imperativ, *problema marginalității*. Ceea ce înseamnă că, fiind, în limbaj sociologic, o arie culturală periferică, spațiul basarabean presupune confruntarea a două sisteme culturale, cu inevitabile întrepătrunderi, împrumuturi, schimburi culturale. Întrebarea e dacă aceste fenomene de difuzie s-au grefat pe o matrice stilistică de rezistență sau dacă modelul cultural (*cultural pattern*) a impus o cultură donatoare. Și dacă, sub tutela acestei culturi globale (de referință), cultura basarabeană a devenit o sub-cultură (nu în sens axiologic). În fine, trebuie să clarificăm – sub presiunea aculturației – care este această cultură donatoare.

Cum raporturile dintre culturi sunt, se știe, raporturi de forță, o astfel de intersecție (întâlnire) face din *aculturație* (termen inventat, se pare, de J. W. Powell) un fenomen normal; doar că difuziunea culturală se poate desfășura cu sens unic, prin asimilare, schimbând modelele (*patterns*) culturale inițiale și impunând, chiar, etnocidul, ca deculturație programată. Este limpede că o cultură în stare pură, sustrasă influențelor, într-o iluzorie independență, nu poate fi concepută. Pe de altă parte, orice dinamism cultural (numit *culturație* de Denys Cuhe⁷) este și un proiect existențial, purtând — în cazul Basarabiei — pecetea unei Istории propagandistice, atentând la identitatea națională. (Charles King vorbea chiar, surprinzător, de un „naționalism negociabil”⁸). Dar ocupația rusosovietică a condus la prăbușirea conștiinței naționale sub flamura „rusismului”, iar impactul ideologic din fosta R. S. S. M. a avut consecințe catastrofale. „Ispita slavă” (despre care vorbea Mircea Vulcănescu) se putea exprima prin religiozitate, exaltare, delicatețe, exploatarea socialului ș.a. Însă, în câmpul literaturii, comandamentele ideologice au decapitat instituția criticii literare, transformând-o în simplu și docil instrument (executor politic). S-a și lansat sintagma de „critică reptiliană” (Leo Butnaru), virusul ideologic infectând literatura epocii. Problema revizuirilor e vitală pentru această ofensivă recuperatoare și exigentă. Ca și altădată, când, analizând fenomenul literar

⁷ Denys Cuhe, *Noțiunea de cultură în științele sociale*, traducere de Mihai-Eugen Avădanei; *Prefață* de Camelia Grădinaru Iași, Editura Institutul European, 2003, p. 97.

⁸ Charles King, *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002.

basarabean, E. Lovinescu aducea în scenă, ca prim argument, *interesul cultural*, observând că, după un secol de înstrăinare, necunoscuta literatură basarabeană invita, mai degrabă, la „amortirea scrupulelor estetice”. Totuși, acești „moldoveni desfăcuți de noi” (după expresia lui Iorga) au dovedit continuitate culturală pe fundalul rezistenței românismului. Încât a discuta despre literatura basarabeană înseamnă, prioritar, a nu uita că „nu există literatură pură” (D. Matcovski), în absența unei pedagogii naționale. Și, dacă poeții sunt conștiința morală a națiunii (cf. E. Coșeriu), cruciada pentru limbă, Istorie și neam s-a purtat sub stindard eminescian de către o mână de scriitori, repudiind „estetica de partid” (Marian Popa), alergică la sacru și exemplul lui *Homo sovieticus*, încurajând mancurtizarea — veritabil genocid etno-cultural. Presiunea slavizării a trezit o conștiință îndurerată și a obligat la apărarea identității și a specificității. Dar acțiunea „moldovenistă” sovietică a avut un scop politic și, sub masca afirmării identității, a urmărit brutala separare de *unitatea sa etnică*, atentând la memoria istorică. Stegarii moldovenismului agită o fantomă lingvistică. A promova *limba moldovenească* înseamnă a dovedi o crasă ignoranță, ori a comite o fraudă științifică, sub un întreit aspect (lingvistic, istoric, politic), nota Eugen Coșeriu; fiindcă român și moldovean „nu sunt termeni de același rang semantic”. Dincolo de absurditatea existenței a două state românești și a unei limbi care circulă sub o dublă denumire, chiar acceptând o identitate culturală „suplă”, condiționată de „logica metisajului” (Jean-Loup Amselle, 1990) vom spune, fără echivoc, că acel „naționalism sănătos”, cerut de E. Coșeriu în contextul bilingvismului înseamnă, negreșit, raportarea la cultura „de origine”, invocând un necesar etnocentrism. Datoria de a-și apăra specificitatea nu înseamnă, în cazul literaturii basarabene, o reactivare a complexelor provincialismului (regionalismului), în numele duiosului *spiritus loci*. După cum reapropierea de cultura română, depășind un dispreț păgubos n-ar trebui să încurajeze „puseurile localiste”⁹, protejând, chipurile, un specific regional, populat de valori precare, cocoțate pe soclul „marilor clasici”. „Examenul integrării” (ca să preluăm formula lui Mihai Cimpoi) va fi dur, respectând amprenta unei provincii culturale, dar și imperativul sincronizărilor interioare printr-o nemiloasă „reducere la scară”.

Închiderea în local, fervoarea regionalismului cultural par firești, salvatoare chiar pentru o identitate culturală „de margine”. Și dacă în epoca interbelică *viețismul* basarabean, de pildă, rescia hiperbolic un trecut voievodal minat, însă, de „scâncitorul sentiment al neaprecierii”¹⁰, o percepție estetică (calificată) cere azi judecăți axiologice ferme în context românesc. Evident, cercul destinal (*fatum*-ul), orizontul închis, complexul căderii în cerc, fondul etnofolcloric, organicismul

⁹ Dan Mănuță, *Obsesii regionaliste*, în „Convorbiri literare”, nr.1, 2003, p. 47-50.

¹⁰ M. Cimpoi, *op. cit.*, p. 39.

viziunii hrănesc un tipar sufletesc ispitit de învolburările crezului mesianic (ca necesitate) și mai puțin de aventura limbajului („fracturism”, să zicem, pentru a trimite la ultima modă). De unde și resurecția mioritismului, registrul baladesc, litanic, interesul pentru rusticitate la o *cultură poetocentrică*, încă departe de civilizația romanului și fără a avea în spate o articulată tradiție critică. Basarabia rămâne o oază lirică, cu nuclee demne de tot interesul (cazul grupării de la Bălți, străină, însă, de „narcisismul de grup”). Chiar dacă istoricul Ion Varta descoperea și publica manuscrisul *Aglaia* (Editura Arc, 1996), primul roman basarabean („explicit roman”, cum constata Dan Mănuță), centrul de greutate al acestei literaturi rămâne poezia. O primă *Istorie* (datorată lui Mihai Cimpoi, așezând creația de aici sub genericul „florilor de pârlăoagă”, vădind rezistența în condițiile unei Istории ostile) a fost privită ca fiind, încă, „foarte permisivă”¹¹. Dar, în pofida „asperităților generaționiste” (Valentina Tăzlăuanu) ori a chemărilor sirenelor politicii, literatura de aici – aprecia Mihai Cimpoi – „se mișcă spre bine”. Copilul este personajul ei fundamental¹² și extraordinara erupție a literaturii pentru cei mici exprimă un cert interes și un impunător palmares, dovedindu-se – alături de spectacolul confesional, romanțat – un „act compensativ”¹³.

Chiar dacă acceptăm – sub o fundamentală, totuși, rezervă – ideea specificității, adăugăm imediat o altă notă distinctivă: *sentimentul sacrului*. Paradigma blagiană a rodit aici, oferind conceptului un sens extensiv. Iar în această albie spirituală, mama ar fi „expresia perfectă a sacralității”¹⁴. După cum motivul casei, oferind prilejul „stălpuirii sinelui” (V. Vasilache) e frecventat inflaționar, fiind reazemul veșniciei (cf. Gr. Vieru). Exemplele pot fi, desigur, înmulțite. Încercând, însă, a concluziona, vom nota că „rivalitatea” moldovenism / românism perpetuează o falsă dilemă, prelungind un dramatic exil intern. Încercând a se lepăda de exacerbarea regionalismului, literatura basarabeană poartă, încă — la scara întregului — o mentalitate folclorică, sacrificând, deseori — din pricini conjuncturale, „luptătoare” — esteticul. Promoțiile noi s-au racordat rapid pulsului și exigențelor literaturii române. Iar în Istoria sa „deschisă”, ca gest de pionierat în spațiul basarabean, Mihai Cimpoi desfășoară o schemă generaționistă, din perspectivă românească. Ierarhizarea trebuie să țină cont, fatalmente, de această grilă. Sincronizarea e un comandament^{15, 16}. Iar

¹¹ Leo Butnaru, *Un (aparent) sezon...post-mortem?*, în „Revista SUD-EST”, nr. 3 (49), 2002, p. 37.

¹² M. Cimpoi, *op. cit.*, p. 202.

¹³ *Idem*, p. 203.

¹⁴ Ana Bantoș, *Dinamica sacrului în poezia basarabeană contemporană* București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 218.

¹⁵ *Literatura română postbelică. Integrări, valorificări, reconsiderări* (coord. Mihail Dolgan), Chișinău, Tipografia Centrală, 2002.

¹⁶ Al Burlacu, *Tentația sincronizării*, Timișoara, Editura Augusta, 2002.

ospitaliera literatură română va descoperi, dovedind „corectitudine estetică”, numele rezistente, intrând într-un metabolism cultural normal. Evident, nu poate fi vorba de a folosi două cântare critice. Nu de filantropie, false reverențe, evacuarea spiritului critic ar fi vorba; după cum nici amânarea *sine die* a procesului, invocând complexe, pretinsa retardare estetică, invazia de „nulițăți”, războiul generaționist n-ar trebui să intervină, stânenind viteza recuperărilor. Fără a eclipsa severitatea estetico-etică, literatura basarabeană se cuvine cercetată *contextual*. Sperând că, într-o zonă a confluențelor, și într-o epocă a globalizării, ea se va dezvoltata endogen, apărând valorile și modelele culturale care țin de spațiul românesc unic. Politicile integraționiste trebuie gândite pe termen lung, în pofida unor momente de recul provocate de guvernul românofob de la Chișinău; și în nici un caz nu se rezumă la chiolhanurile „patriotice”, bugetivore. Ca să fim drepti, trebuie să recunoaștem că românofobia a câștigat teren iar „complexul sfâșierii” încă bântuie. Theodor Codreanu vorbea chiar de o „triplă sfâșiere”¹⁷: între Panslavia și Occident, între Rusia și România și, evident, cea mai monstruoasă dintre „antiteze”, între românism și moldovenism. E nevoie, așadar, de un efort recuperator prefațând „examenul de integrare”. Dar, pentru a reuși în această firească apropiere, este vital a fi satisfăcută o dublă condiție: literatura basarabeană să aibă conștiința apartenenței la spațiul românesc, iar conștiința literară românească să accepte că literatura basarabeană există, integrând-o și valorizând-o competitiv.

Y a t-il une litterature bessarabiéene?

En pleine expansion, prouvant son intérêt pour les valeurs de l'exil, la géographie littéraire roumaine doit récupérer la littérature bessarabienne. Il s'agit d'un effort de la rejoindre, dans un espace culturel commun, qui implique une perception contextuelle et, au-delà de l'intérêt culturel, un exigeant „examen” de l'intégration.

Espace des confluences, située dans une sorte d'alerte identitaire, accusant les pressions d'un „moldovenism” fondamentaliste et une modélisation russofile (d'un accablant et nuisible effet idéologique à l'époque soviétique), cette littérature a endurée l'ethnocide, dans le sens d'une déculturalisation programée.

Le renouvellement de l'esprit roumain dans une telle culture poétocentrique, de formation folclorique, qui a trouvé son refuge dans l'issolationisme (le provincialisme) en défendant son spécifique mais endurent, aussi, les complexes d'un régionalisme orgueilleux – mineur; ce renouvellement suppose une conscience vivante de l'appartenance et une tenace politique intégrationniste qui devrait satisfaire – par réduction à l'échelle – les exigences valorisantes.

¹⁷ Th. Codreanu, *op. cit.*, p. 49.